

*Др Драган Батавељић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

УДК: 364.622:343.541

321.01:343.431

DOI: 10.46793/XVIIMajsko.1019B

ПРУЖАЊЕ УСЛУГА ОД СТРАНЕ ОРГАНИЗАЦИЈА ЗА БОРБУ ПРОТИВ СЕКСУАЛНОГ НАСИЉА И ТРГОВИНЕ ЉУДИМА*

Резиме

Аутор у раду указује на растући проблем сексуалног насиља и трговине људима, како у свету, тако и у Србији, као и у бившим југословенским републикама. Нажалост, овом проблему се не поклања довољна пажња и не улажу се потребна финансијска средства (пре свега, из одговарајућих буџета) за оспособљавање кадрова у специјализованим и неспецијализованим установама, које пружају услуге подршке и заштите жртвама ових тежких кривичних дела. Ту се мисли, пре свега, на државне органе и јединице локалне самоуправе, од којих издвајамо центре социјалне заштите, фондове за здравствено осигурање, националне службе запошљавања и њихове филијале. Такође, аутор у раду указује на неспорну чињеницу да је потребно извршити едукацију кадрова у области васпитања и образовања, почев од предшколског програма, па све до образовања одраслих. Слична ситуација је и у Министарству унутрашњих послова, јер се од представника овог, врло значајног министарства и његових полицијских управа широм Србије, очекује превасходна подршка и пружање веома значајне услуге физичке заштите, прикривања идентитета, података и промена адресе евентуалних жртава. За све то не постоје одговарајућа техничка и комуникациона средства, адекватан простор и довољан број обученог особља. Коначно, треба нагласити да је само мало боља ситуација у правосудним органима, што је неспорно утврђено спроведеним упитницима од стране одговарајућих организација које спроводе акције против сексуалног насиља и трговине људима.

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2022. годину који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: *услуге, сексуално насиље, трговина људима, Република Србија, законодавство, специјализоване и неспецијализоване установе*

1. Увод

На почетку овог рада, најпре ћемо указати на чињеницу да је „најстарији занат“, тј. пружање сексуалних услуга неминовност и свакодневница, што постоји у највећем броју савремених земаља, од када је „света и века“, па све до данашњих дана. Разлика је само у томе, од кога ће бити пружене, како и на који начин, али пре свега, да ли се то чини добровољно или против воље пружалаца услуга, тј. да ли је, што је данас, нажалост, веома чест случај, реч о сексуалном насиљу и трговини људима.

У бројним писаним документима из области друштвених наука, јавним расправама, као и извештавању масовних медија, проституција се сматра насилним деловањем против жена или њиховом добровољном активношћу. Овде настаје тзв. „дуалистичко промишљање“, које прави разлику између професионалаца и жртве, између идеолога добровољности и принуде, активности и пасивности. Покрети цивилног друштва и бројне феминистичке организације су 60-их и 70-их година, а посебно 80-их година XX века (после неколико деценија стагнације од завршетка Другог светског рата) отворили простор за расправе о проституцији, као сексуалном насиљу над женама и трговини људима. Овај феномен „трговина људима“ је постао глобалан и погађа, како земље у политичкој и економској транзицији, неразвијене земље и земље у развоју („земље порекла“ и „земље транзита“), земље у рату и постконфликтне земље, тако и економски развијене државе („земље дестинације“).

2. Трговина људима, као велики проблем савременог доба

Када је реч о величини наведеног проблема трговине људима, треба рећи да, нажалост, још увек не постоје поуздани и свеобухватни подаци о томе. Међутим, на основу одређених процена које дају Уједињене нације, бројне међународне организације и неке националне агенције, може се закључити да 700.000 деце, жена и мушкараца, сваке године постају жртве трговине људима. Што је још тужније, овај број није поуздан, јер Државни секретаријат САД-а (*United States Department of State*), тј. министарство иностраних послова САД-а, процењује да је овај број знатно већи – 900.000. Од тога је 20.000 жртава експлоатисано на територији САД-а, док УНИЦЕФ процењује да 1.200.000 деце, сваке године постану жртве трговине људима?! Зашто је то тако? Одговор на ово питање би се, можда, састојао у томе што се трговина људима сматра једном од три најпрофитабилније криминалне делатности, уз трговину дрогом и илегалном трговином оружјем. При томе се овој криминалној активности,

најчешће, говори као „високопрофитабилној и нискоризичној делатности“¹. Колико је велика зарада трговаца људима, довољно говори податак да се, према најновијим проценама тај износ креће од минималних 60, па чак и до невероватних 500 милијарди долара годишње. Оно што је још драстичније, јесте чињеница да изузетно мали број таквих криминалаца буде приведен правди и заврши на суду, уз одмеравање одговарајућих (високих) затворских казни.

С друге стране, трговина људима изједначава се са третманом сексуалне експлоатације и виктимизације² људи, која постоји, према важећим законским прописима, ако се према дискриминисаном лицу неоправдано поступа или се поступа горе него што би се поступило према неком другом лицу. Поставља се оправдано питање зашто је то тако и који су основни узроци постојања трговине људима која, нажалост, према статистици расте из године у годину. Ту се, на првом месту, могу навести све већа незапосленост у свету, која проузрокује сиромаштво, постојање (и често, намерно изазивање) бројних ратова широм света мањег или већег интензитета, политичка нестабилност, породично насиље, различити видови дискриминације и слично. Све то утиче, на свој начин, да људи напуштају своју домовину у потрази за обезбеђивањем егзистенције, а често, и само „голог“ опстанка. Најчешће су принуђени да прихватају тешке и мало плаћене послове ради сопственог издржавања или бољег живота своје породице.

Савремена ера глобализације на којој инсистирају развијене и богате земље света (земље дестинације) је у директној вези са неразвијеношћу, сиромаштвом и нестабилношћу осталих земаља (земаља порекла). У таквим условима, прва група земаља има све већу потребу (и потражњу) за јефтиним производима, јефтином радном снагом и јефтиним услугама. Наравно, ту посебно треба навести XX век, у коме су се одиграла два светска рата, као и небројено оружаних сукоба и међународних операција, што је довело до велике потражње за сексуалним услугама свуда где су биле стациониране војне трупе. Такође, и понуда је у таквим земљама конфликта била на „завидном“ нивоу, а непостојање одговарајућих институција и нефункционисање система, погодвали су неометаном развоју трговине људима, као и свих других врста криминала. Ту мислимо, пре свега, на последњу деценију прошлог века, када су се, посебно у земљама Источне Европе, десиле велике друштвено-политичке промене, што је довело до њихове транзиције из социјализма у капитализам.

¹ Радовић, И., et al, *Трговина људима, приручник за новинаре*, Београд, 2008, стр. 9.

² Појам виктимизације је преузет из латинског језика и по дефиницији представља посебан облик дискриминације. То је процес настанка одређеног стања код појединих особа, које постају жртве одређеног људског деловања (ово деловање може бити изазвано намерно или ненамерно) и које, сходно томе, траже правну заштиту од дискриминације, када су повређена њихова права или када трпе неједнак третман, што их ставља у положај жртве.

Због недовољне информисаности, неупућености у право стање ствари и разних илузија о некаквом благостању и лагодном животу у Западној Европи, многи су (на првом месту, особе женског пола) напустили своје матичне земље и отишли у непознато.

3. Међународно и национално законодавство у борби против сексуалног насиља и трговине људима

Не треба заборавити да је ова врста тешког криминала и експлоатације жртва, која је доживела свој процват последњих деценија XX века, била уочена још на његовом почетку, тако да је донето неколико веома значајних међународних докумената³, док је 1948. године, Генерална скупштина УН-а усвојила Универзалну декларацију о људским правима, која је у чл. 4. строго забранила „сваки облик ропства и трговину робљем“⁴. Такође, треба навести и Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (тзв. Палермо протокол)⁵, чији се значај огледа у томе, што он представља први документ који се бави проблемом трговине људима на модеран начин⁶.

Због неопходности хармонизације, тј. усаглашавања нашег законодавства са међународним законодавством, потребно је да на овом месту укажемо и на законску регулативу Републике Србије које је посвећено овој проблематици. Ту, посебно место заузима чл. 111б. Кривичног закона Републике Србије из 2003. године, којим је трговина људима уведена као кривично дело, а чија дефиниција је иновирана новим Кривичним закоником из 2005. године (чл.

³ Међународни споразум за успешну заштиту од криминалне трговине познате под именом “трговина белим робљем” од 18.5.1904. године, Службене новине КЈ, бр. 117/1929; Међународна конвенција о сузбијања трговине белим робљем од 4.5.1910. године, Службене новине КЈ, бр. 117/1929; Међународна конвенција за сузбијање трговине женама и децом од 30.9.1921. године, Службене новине, бр. 117/1929.

⁴ А/RES/217, 10. децембар 1948. године, палата Шајо у Паризу.

⁵ Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, Сл. лист СРЈ - међународни уговори, бр. 6/2001.

⁶ Наравно, треба рећи да овај документ, као ни многи други пре њега, није савршен и да има одређене недостатке, али указати на то да он први даје једну свеобухватну дефиницију трговине људима (чл. 3), према којој у ово кривично дело спада „врбовање, превозење, пребацивање, скривање и примање лица, путем претње силом или употребом силе или других облика присиле, отмице, преваре, обмане, злоупотребе овлашћења или тешког положаја или давања или примања новца или користи да би се добио пристанак лица које има контролу над другим лицем, у циљу експлоатације. Експлоатација обухвата, као минимум, експлоатацију проституције других лица или друге облике сексуалне експлоатације, принудни рад или службу, ропство или однос сличан ропству, сервитут или уклањање органа“.

388. ст. 1)⁷. Сама суштина овог кривичног дела садржана у наведеном члану, у највећој мери одговара напред наведеном чл. 3. Палермо протокола. Све је то утицало да Влада Републике Србије донесе крајем 2006. године, Стратегију борбе против трговине људима⁸. Значај ове Стратегије се састоји у томе што су њоме успостављене бројне мере и активности у циљу сузбијања наведеног кривичног дела, а које треба да предузму различите државне институције, невладине и међународне организације. Напред наведени чл. 388. Кривичног законика Србије је, по први пут, направио јасну разлику између кривичног дела трговине људима и кријумчарења људи⁹, а предвидео је и пружање услуга заступања оштећеног лица у кривичном поступку, које има право на свог пуномоћника током целог поступка. Пуномоћник поседује бројне могућности у циљу заштите оштећеног, тако да има право да разгледа списе предмета и присуствује свим радњама током поступка, може да предлаже одговарајуће доказе и поставља питања оптуженима, вештацима, сведоцима и другим учесницима, може да у име оштећеног лица поднесе имовинско-правни захтев и, коначно, да пружи завршну реч. Оно што је посебно значајно за заштиту оштећеног лица и остваривање његових права у поступку, јесте чињеница да, уколико државни тужилац одустане, пуномоћник може да преузме даље гоњење. Управо, због тога је веома битно да оштећеном лицу током целог поступка буде обезбеђен стручан адвокат, који је спреман да се суочи са бројним ризицима, евентуалним претњама и који се не плаши било кога.

Република Србија је у претходној деценији направила крупне кораке у борби против напред наведених негативних друштвених појава. Ту значајно место заузима Стратешки оквир, кога чине најважнији документи, релевантни за област супротстављања трговини људима и децом, као што су: Национална стратегија за родну равноправност за период од 2016. до 2020. године са Акционим планом за период од 2016. до 2018. године¹⁰, Национална стратегија запошљавања за период 2011-2020¹¹, Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године¹² и Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава за период од 2017. до 2022. године¹³ и други. Основни циљ ове најновије Стратегије се састоји у обезбеђивању свеобухватног одговора друштва на трговину људима, ради унапређивања система пружања одговарајућих услуга, које се састоје у превенцији, помоћи и заштити жртава, као и сузбијању наведеног кривичног дела, а све у складу са актуелним политикама, које Европска унија води на

⁷ Кривични законик, Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.

⁸ Сл. гласник РС, бр. 111/2006.

⁹ Овај Законик је ступио на снагу 1. јануара 2006. године.

¹⁰ Сл. гласник РС, бр. 4/16.

¹¹ Сл. гласник РС, бр. 37/11.

¹² Сл. гласник РС, б. 22/15.

¹³ Сл. гласник РС, бр. 77/2017.

плану његовог искорењивања. У том циљу донет је читав сет закона, који обезбеђују правни основ за пружање наведених услуга, тако да се може рећи да је нормативни оквир Републике Србије посвећен овој проблематици веома широк и њега чине, пре свега: највиши општи правни акт (основни закон), тј. Устав Републике Србије из 2006. године¹⁴, затим Кривични законик¹⁵, Законик о кривичном поступку¹⁶, Закон о одговорности правних лица за кривична дела¹⁷, Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела¹⁸ и други. Наравно, сви ови општи акти су донети у складу са најважнијим међународним документима који су релевантни за области супротстављања трговини људима и децом, у које спадају, пре свега: Универзална декларација о људским правима (1948); Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966); Конвенција о елиминисању свих облика дискриминације жена (1979); Конвенција о правима детета (1989); Конвенција Међународне организације рада бр. 182 о најгорим облицима дечијег рада (1999); Опциони протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији (2000); Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом (2003), који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала (2001); Европска конвенција за заштиту људских права (1950) и основних слобода са додатним протоколима (1952, 1963, 1983, 1984, 2000 и 2002) и стандарди Европског суда за људска права; Конвенција Савета Европе против трговине људима (2005); Конвенције Савета Европе о заштити деце од сексуалног искоришћавања и сексуалног злостављања (2007) и другим.

4. Специјализовани пружаоци услуга подршке и заштите жртвама трговине људима

У Србији постоје само три специјализована пружаоца наведених услуга и то, један у јавном, а два у невладином сектор, али су сва три лоцирана у Београду. То значи да њихове услуге нису географски довољно доступне жртвама трговине људима са територије целе државе. Ту спадају Центар за заштиту жртва трговине људима, АТИНА (Удружење грађана за борбу против

¹⁴ Важећи Устав својом одредбом у чл. 26. изричито забрањује сваки облик трговине људима и принудан рад, држање у ропству или у положају сличном ропству.

¹⁵ Сл. гласник РС, бр. 85/05, 88/05 - исправка, 107/05 - исправка, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 и 108/14.

¹⁶ Сл. гласник РС, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.

¹⁷ Сл. гласник РС, бр. 97/08.

¹⁸ Сл. гласник РС, бр. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04 - др. закон, 45/05, 61/05, 72/09, 72/11 - др. закон, 101/11 - др. закон и 32/13.

трговине људима и свих облика родно заснованог насиља) и АСТРА (Акција против трговине људима).

Напред наведеном Стратегијом је дата и дефиниција жртве трговине људима, према чијој одредби је то свако физичко лице подвргнуто наведеној трговини, а извршена је и процена статуса за ове жртве, према којој услуге процене и планирања наведене жртве пружа Центар за заштиту жртава трговине људима. Пре него што нешто више кажемо о услугама које пружа овај Центар, указаћемо на бројне услуге које у борби против трговине људима и евентуалним жртвама, пружају државни органи и институције у сарадњи са органима локалне самоуправе, организацијама цивилног друштва, академском заједницом, компанијама које промовишу друштвено одговорно пословање, удружењима послодаваца, синдикатима и медијима. Ту мислимо, пре свега, на „стално спровођење програма обуке за оне државне службенике који могу доћи у контакт са жртвама трговине људима, укључујући и рањиве категорије миграната и деце која се крећу без пратње родитеља или старатеља, стално спровођење програма оснаживања посебно рањивих група, развијање система раног упозоравања у вези са ризицима који могу довести до трговине људима, стално спровођење програма економског оснаживања, одговорно медијско извештавање о проблему трговине људима, подизање свести јавности путем подршке производњи медијских садржаја о наведеном проблему, промоција Националне телефонске линије за превенцију трговине људима и свеобухватне мере подизања свести јавности, државних службеника и чланова организација цивилног друштва о узроцима трговине људима, а нарочито у циљу обесхрабтивања потражње за свим облицима ове трговине“¹⁹.

Као што смо у претходном пасусу навели, Центар за заштиту жртава трговине људима пружа бројне услуге, које се састоје у процени стања, потреба и ризика жртава ове трговине, врше идентификацију у циљу обезбеђења одговарајуће помоћи и подршке лицу које је жртва, процену других значајних особа у окружењу, израђује индивидуалне планове пружања услуга и заштите жртава, врши праћење реализације ових планова, као и исхода заштите и подршке жртава, координира активности пружања услуга социјалне заштите жртвама, сарађује са центрима за социјални рад, другим органима, службама и организацијама, настоји да омогући реинтеграцију и обезбеди добровољни повратак жртава у државу порекла, обезбеђује најбољи интерес и њихову безбедност, иницира активности и унапређује сарадњу ради заштите жртава трговине људима на националном и међународном нивоу и слично. Посебно је значајно навести пружање услуга ургентног прихвата ових жртава, учествовање у истраживањима и пројектним активностима у овој области, иницирање унапређења система заштите жртава, израђивање и издавање стручне литературе која је значајна за њихову заштиту, информисање заједнице

¹⁹ Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава за период од 2017. до 2022. године, чл. 8.2.

о пословима и услугама које пружа сам Центар, промовисање сопственог рада путем годишњих извештаја (коришћењем интернет странице, брошура и слично), организовање конференција и семинара са циљем унапређења заштите жртава трговине људима и обављања других послова у складу са важећим законским прописима и стандардима²⁰.

Значи, Центар за заштиту жртава трговине људима је државна установа, која пружа услуге организовања и обезбеђивања помоћи и подршке овим жртвама. Отуда је то прва институција са којом се сусрећу све особе за које постоји сумња да су жртве трговине људима и основни посао запослених у овом Центру се састоји у идентификацији жртава и укључивања свих оних који могу да пруже потребну помоћ и подршку. Наравно, да би се испунила ова два кључна задатка, потребна је сарадња и друге стране (оштећене), тј. најважније је прихватање разговора са стручним лицима наведеног Центра, који после детаљно обављеног разговора, тек могу да препознају да ли се ради о жртви трговине људима или не. Овај део разговора се зове идентификација и он је веома важан, јер услуге помоћи и подршке могу да се обезбеде само оним лицима за које постоји сигурност да су, заиста, жртве ове трговине, као и онима за које постоји велика могућност да то могу постати. С обзиром да је за запослене у Центру свако лице важна и јединствена особа, људско биће као и сви остали, кога они уважавају и обраћају се са дужним поштовањем. Свесни су да је сваком лицу које, евентуално, буде изложено оваквим непријатностима (боље рећи, тешком кривичном делу) потребна помоћ да би могло да живи достојанствено и да буде срећно са својом породицом. Зато желе да пруже најразличитије услуге подршке и помоћи, јер знају да таква особа није одговорна за ситуацију у којој се наша.

Постоје бројни начини како наведени Центар може да помогне угроженим лицима, јер свакоме ко се нађе у таквој ситуацији, потребна је помоћ да би схватио шта му се дешава и како да из тога изађе. Тако, најпре се нуди сигурно и безбедно место за склањање, затим све што је потребно да таква лица буду сита и добију одговарајуће оброке, да буду чиста и одржавају потребну хигијену, да им није хладно, уз пружање лекарске и медицинске неге, услуга психолога, терапеута и других стручњака. Наравно, бројне услуге се не завршавају на овоме, него се пружају у једном континуитету и трају колико је год потребно, а тичу се, пре свега, помоћи у завршавању школе, оспособљавању за посао, помоћи при запошљавању, поновном успостављању контакта са својом породицом, обезбеђивању адвоката уколико такво лице одлучи да сарађује у кривичном поступку против починиоца кривично дела, који га је довео у такву ситуацију, помагању до успешног завршетка судског процеса, обезбеђивању повратка својој кући или у своју земљу (ако то жели)...

²⁰ Центар за заштиту жртава трговине људима, *Информатор о раду за 2020. годину*, Београд, 2020, стр. 9. Доступно на: http://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2021/03/INFORMATOR_O_RADU_2020.pdf, приступ: 23.4.2022. године.

И, оно што је, такође, битно нагласити јесте чињеница да у пружању напред наведених услуга, заједно са Центром за заштиту жртава трговине људима учествују (сарађују) бројне државне установе, као што су центри за социјални рад, домови здравља, болнице, школе, удружења грађана, полиција, тужилаштва, судови и други.

Напред наведене услуге подршке и помоћи су потребне ако је угрожено лице добило понуду или се пријавило за одређени посао, али је било присиљено да ради другачији или незаконит посао под тешким условима, ако је изложено насиљу или сексуалном злостављању, ако се прети њему или његовој породици, ако су таквом лицу одузети пасош или друга документа или ако му се захтевају велике суме новца, као наводни дугови онима који су их довели у страну земљу, ако послодавац држи сву зараду (или већи део) код себе, ако угрожено лице нема слободу кретања или му је дозвољено да излази и телефонира само у пратњи других и слично. Сваке године хиљаде и хиљаде мушкараца, жена и деце падну у руке трговаца људима у својим земљама или иностранству, тако да је свака земља у свету погођена овим противзаконитим феноменом, који је, нажалост, у порасту?! То је злочин против човечности и подразумева све оне ситуације када неко злоупотребљава животне околности у којој се једна особа налази и приморава је да ради за њега и у његовом интересу. Што је још теже, тај неко, притом, не води рачуна о осећањима особе коју искоришћава, не поштује њена основна људска права и не води рачуна о тешким последицама које таква експлоатација оставља на здравље, душевни мир и породицу експлоатисане особе. Отуда је то кривично дело, што значи да онај ко тргује људима и њиховим радом крши закон, како своје земље, тако и бројне међународне законе, конвенције и протоколе. Због тог кршења, он мора да одговара пред судом и да буде осуђен, при чему најважнију улогу имају полиција, тужилаштво и суд у прикупљању довољно доказа да се такво лице бави трговином људима.

Центар за заштиту жртава трговине људима је јавна установа која обавља делатности и пружа услуге кроз две организационе јединице и покрива територију целе Србије. То су: 1) Служба за координацију заштите жртава трговине људима и 2) Прихватилиште за жртве трговине људима. Прва организациона јединица пружа услуге идентификовања да ли је угрожено лице, у формалном смислу, тј. у складу са законом жртва трговине људима, процењује ризик и стање, снаге и потребе угроженог лица (жртве), израђује индивидуални план услуга заштите и подршке, упућује на друге установе и организације које пружају овакве услуге и сарађује са њима, затим услуге координирања процесом заштите и подршке и активности у вези са припремом за учешће у судским поступцима, при чему прати реализацију планираних мера заштите и услуга подршке и уноси, евентуалне, допуне и измене, прикупља

информације о расположивим програмима заштите и расположивим услугама²¹ и врши друге послове. Друга организациона јединица пружа услуге²² осигуравања безбедног окружења, обезбеђивања исхране, одеће и обуће, преписане терапије, праћења приликом одласка код лекара или у друге институције, организовања стицања нових знања и вештина, омогућавању контаката са члановима породице и другим особама које су значајне угроженом лицу, тј. жртви, развоја вештина самозаштите, регулисања правног статуса угроженог лица (жртве), посредовања у комуникацији са дипломатско-конзуларним представништвима и слично²³.

На овом месту бисмо посебно желели да укажемо на веома велики број услуга различитог садржаја, које пружају бројна удружења. Ту мислимо, пре свега, на специјализоване услуге за жртве трговине људима, које се добијају бесплатно, непосредним обраћањем организацијама, установама и удружењима која се баве овом проблематиком. Што је још битније нагласити, јесте чињеница да се ове услуге могу добити без обзира на то да ли је угрожено лице идентификовано као жртва трговине људима или се само сумња да се то њему дешава. Такође, њему није потребно поседовање упута Центра за социјални рад, полиције, тужилаштва или друге институције и организација да би добило подршку напред наведених организација и установа. Већина услуга је доступна и малолетним и пунолетним лицима, припадницима оба пола, држављанима Србије, али и страним држављанима и особама у миграцији и азилу. На услуге и подршку специјализованих организација могу рачунати и особе којима је потребна помоћ другог лица, особе са инвалидитетом и психијатријским тешкоћама, као и оне којима је потребна редовна здравствена нега. Оно на шта треба овде указати, јесте и чињеница да се наведене услуге пружају све док год постоји потреба особе која је жртва трговине људима и то, од стране особља које је обучено за такву подршку.

Поједине од ових специјализованих организација организују повремене или трајне акције против трговине људима, реализацијом услуга превенције, директне помоћи и помоћи и подршке угроженом лицу или члановима његове породице. Као што смо напред навели, пружање таквих услуга је бесплатно и доступно 24 сата дневно, 7 дана у недељи (нон-стоп). Посебно треба указати на **SOS** телефон, који представља лиценцирану услугу за пружање информација о врсти помоћи која се може добити и од кога се може добити, о томе како и под којим условима се може добити заштита, правни савет, правна помоћ или било која друга врста савета, услуга писменог или усменог превођења, о праву на

²¹ Циљ овог координирања је да се угроженом лицу (жртви) пружи што адекватнија подршка.

²² Ове услуге се пружају само особама женског пола старијим од 16 година и њиховој деци.

²³ Видети шире: *Брошура о услугама за особе у ризику и жртве трговине људима*, доступно на: https://drive.google.com/file/d/1kLtqJ-VMStdU2zS_4APhXUbnsgv0BpGt/view, посећено: 25.4.2022. године.

подношење притужбе или жалбе у случају да надлежни органи не поштују права угрожених лица на добијање одговарајућих услуга и слично. Директна подршка ових организација обухвата услуге обезбеђивања особе од поверења (то је потребно да би угрожено лице било о свему информисано и могло да донесе одлуке у његовом најбољем интересу), праћења кроз све институције током свих поступака²⁴, услуге помоћи током процеса идентификације, опоравка и реинтеграције, помоћи у настављању прекинутог школовања, професионалног оспособљавања, преквалификације, обезбеђивању средстава за рад, медицинској помоћи²⁵, пружању психолошке помоћи, као и потребне правне помоћи²⁶.

Највећи број ових специјализованих организацију за пружање услуга помоћи и подршке жртвама трговине људима, надлежан је за активности на територији целе Србије, што посебно обухвата праћење од првог контакта кроз цео процес њиховог опоравка, повратка и повезивања са заједницом у којој ће живети, помоћ да успешно савладају све административне процедуре (препреке) на путу остваривања својих права, помоћ у економском оснаживању, похађању курсева страних језика и компјутерске писмености, помоћ у образовању и стручном усавршавању, тражењу одговарајућег посла и остваривања запошљавања. Такође, постоје и удружења грађана за бору против трговине људима и свих облика родно заснованог насиља, која пружају специјализоване услуге у различитим облицима подршке, као што су, на пример, привремена кућа, отворени клуб – реинтеграциони центар, тим за подршку на терену и слично. Први облик подршке пружа услуге специјализоване помоћи у облику обезбеђивања смештаја и исхране, регулисања грађанско-правног статуса, посредовања у остваривању права код релевантних институција и у добијању медицинске и психолошке помоћи, у облику правне подршке и саветовања, подршке у описмењавању, учењу и проналажењу посла, као и свим другим видовима помоћи и подршке за које угрожено лице или члан његове породице има потребу. Други облик подршке се састоји у ангажовању бивших корисника услуга одређене организације у пружању услуга помоћи другим лицима, које се састоје у обуци за учествовање у групама, саветовању, формалном и алтернативном образовању, економском оснаживању и другим врстама подршке. Трећи облик се спроводи на терену од стране тима за подршку на целој територији Србије у сарадњи са локалним организацијама. Основни циљ овог тима јесте да помогне жртвама трговине људима да се повежу и уклопе у своју заједницу после повратка кроз бројне

²⁴ Ту се мисли, пре свега, на услуге пружања помоћи приликом остваривања грађанских, економских и социјалних права.

²⁵ Ова помоћ обухвата опште и специјализоване прегледе, медицинске третмане, набавку лекова и слично.

²⁶ Правна помоћ се састоји у добијању правних савета, заступању на суду (у кривичним, парничним и ванпарничним поступцима и слично).

активности, које се тичу пружања услуга у образовању, економском јачању, проналажењу посла, саветовању, правној подршци и другим врстама помоћи.

На крају овог дела рада, који је посвећен специјализованим пружаоцима услуга, треба рећи да они истичу потребу за више услуга доступних на локалном нивоу, а њихово искуство у обезбеђивању ових услуга указује да постоје бројни изазови, на које утичу неодговарајућа географска доступност, недовољни капацитети пружалаца услуга и недовољна финансијска средства. По многима, то су главне тешкоће, док неки наводе да је претежни разлог проблема недостатак политичке воље и одлучност државе да се, на различитим нивоима, бави проблемом трговине људима у форми организованог криминала.

5. Услуге заштите и подршке жртвама трговине људима од стране неспецијализованих установа (државних органа и јединица локалне самоуправе)

Када говоримо о социјалној заштити и услугама које се пружају жртвама трговине људима из ове области, треба рећи да у Србији (заједно са покрајинама Војводина и Косово и Метохија) постоји близу 200 центара за социјални рад. Услуге социјалне заштите су подељене у пет група, и то: „1) услуге процене и планирања, 2) дневне услуге у заједници, 3) услуге подршке за самостални живот, 4) саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге, 5) услуге смештаја, али и услуге информисања (дефинисана као право корисника), неодложне интервенције и све врсте материјалне подршке корисницима²⁷. Реализација ових услуга је у надлежности јединица локалне самоуправе и зависи од Одлука о услугама социјалне заштите сваке појединачне локалне самоуправе.

Пре свега, указаћемо на услуге које пружају центри за социјални рад, који су, најпре, задужени за пружање информација корисницима и то, о врсти помоћи које жртве трговине људима могу добити и од кога је могу добити, о мерама заштите и под којим околностима их могу остварити, да ли могу добити прани савет, правну помоћ или било коју другу врсту савета и слично²⁸. Такође, ови центри пружају услуге процене и планирања, тј. услуге процене стања, потреба, снага и ризика за жртве и друге њима значајне особе, израђују индивидуални (или породични) план пружања услуга и мера заштите. Затим, ту спадају и услуге неодложне интервенције, које су доступне жртвама трговине људима, као и права на материјалну подршку, која се могу остварити као једнократна новчана помоћ, новчана социјална помоћ, помоћ у природи, помоћ

²⁷ Крунић, Ј., Митић, М., Малбаша, Д., *Анализа услуга заштите и подршке жртвама трговине људима у Србији*, Београд, 2021, стр. 14.

²⁸ Уколико је реч о малолетној особи, млађој од 15 година, која је жртва ове трговине, све информације добија њен законски заступник.

за оспособљавање за рад и слично²⁹. Врло значајна услуга центара за социјални рад се састоји у помоћи, подршци и заштити деце без пратње (ту мислимо, пре свега, на остваривање права на старатеља, спајање породице, остваривање права на заступника, тј. пуномоћника, ако је реч о кривичним поступцима, утврђивање идентитета и држављанства детета). Међутим, треба нагласити да жртве трговине људима могу да остваре своја права на услуге које пружају центри за социјални рад, али ту постоји један озбиљан проблем (што не споре ни сами центри) – дефицит знања, обуке и специјализације за пружање услуга жртвама трговине људима.

Не можемо, а да се у овом делу рада не осврнемо на услуге пружалаца социјалне заштите у локалној заједници, указујући на чињеницу да као организационе јединице локалног центра за социјални рад постоје центри за развој услуга социјалне заштите³⁰, који пружају неколико врста услуга³¹: дневне услуге у заједници (дневни боравци, помоћ у кући, свратишта и друге услуге); подршка за самостални живот (становање уз подршку, обука за самостални живот и друго); саветодавно-терапијске и социјално-едукативне услуге; услуге породичног и домског смештаја, услуге прихватилишта и друге услуге из ове групе; услуге рехабилитације и реинтеграције за жене које су преживеле насиље у Републици Србији и друго. Међутим, треба нагласити (а, са тим се слажу и представници већине центара за социјални рад) да пружаоци услуга, у највећем броју, имају особље које није обучено и које нема специјализована знања за рад са жртвама трговине људима. То, наравно, доводи у питање адекватност и квалитет пружених услуга?! Зато би била веома корисна боља информисаност и директна помоћ у реализацији ових услуга у малим јединицама локалних самоуправа, које имају скромне ресурсе за услуге социјалне заштите. Отуда је неопходно радити на развоју капацитета, знања и вештина за препознавање и превенцију трговине људима, како би се одговорило на потребе центара за социјални рад, који пружају услуге у оквиру јавних овлашћења. Такође, требало би подржати развој недостајућих локалних услуга, које излазе у сусрет потребама жртава трговине људима.

Поред напред наведених услуга, треба указати и на права и услуге из области здравствене заштите и осигурања, која се остварују на основу релевантних одредби три важећа закона: Закона о здравственој заштити³², Закона о здравственом осигурању³³ и Закона о правима пацијената³⁴. Врло је

²⁹ Средства за ову услугу потичу, пре свега, из буџета, а сасвим ретко, из донација, пројеката или других извора.

³⁰ Упућивање на ове центре, тј. на њихове услуге, обавља се, претежно, преко центара за социјални рад.

³¹ Услуге ових центара се користе док трају потребе корисника, а финансирају се, претежно, из буџетских средстава.

³² Сл. гласник РС, бр. 25/2019.

³³ Сл. гласник РС, бр. 25/2019.

³⁴ Сл. гласник РС, бр. 45/2013 и 25/2019 - др. закон.

значајно питање да ли све жртве трговине људима³⁵ имају право на здравствене услуге на терет обавезног здравственог осигурања у складу са законом и на то питање је Републички фонд за здравствено осигурање је одговорио негативно. Наиме, по важећим прописима, жртве трговине људима треба да буду обавезно здравствено осигуране у складу са чл. 16. ст. 1. тач. 3. Закона о здравственом осигурању. Зато би требало размотрити могућност проширења права из обавезног здравственог осигурања и то тако да жртве трговине људима буду ослобођене партиципације, као и да им буду доступне услуге здравствене заштите које се не обезбеђују у оквиру обавезног здравственог осигурања³⁶.

Такође, веома су значајна права и услуге из области запошљавања и рада, која су регулисана одредбама Закона о запошљавању и осигурању за случај незапослености³⁷ и Закона о доприносима за обавезно социјално осигурање³⁸. Наиме, према важећим законским прописима, жртве трговине људима у свим филијалама Националне службе запошљавања (има их укупно 38), могу да остваре право на посредовање у запошљавању, професионалну оријентацију и саветовање о планирању каријере, додатно образовање и обуку, субвенције и подршку за запошљавање и друге мере усмерене ка запошљавању. На ове филијале се упућује преко центара за социјални рад и других надлежних институција, укључујући и невладине организације, а могу им се непосредно обратити претпостављене или идентификоване жртве трговине људима. Битно је нагласити да су услуге доступне малолетним или пунолетним жртвама, држављанима Србије, страним држављанима, као и мигрантима, тј. азилантима (услуге не могу бити пружене лицима која немају пребивалиште на територији филијале Националне службе запошљавања). Међутим, неспорно је да овим жртвама треба у области запошљавања и рада омогућити дужу, специфичну и систематску подршку.

Врло су значајна права и активности у остваривању услуга у области васпитања и образовања, а у складу са важећим секторским законима, пре свега, са Законом о предшколском образовању и васпитању³⁹ и Законом о

³⁵ На пример, малолетне и пунолетне особе, домаћи и страни држављани, претпостављене и идентификоване жртве.

³⁶ Наравно, то само уколико су ове услуге нужне у фази опоравка, а последица су експлоатације којој су жртве биле изложене.

³⁷ Сл. гласник РС, бр. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 - др. закон и 49/2021.

³⁸ Сл. гласник РС, бр. 84/2004, 61/2005, 62/2006, 5/2009, 52/2011, 101/2011, 7/2012 - усклађени дин. изн., 8/2013 - усклађени дин. изн., 47/2013, 108/2013, 6/2014 - усклађени дин. изн., 57/2014, 68/2014 - др. закон, 5/2015 - усклађени дин. изн., 112/2015, 5/2016 - усклађени дин. изн., 7/2017 - усклађени дин. изн., 113/2017, 7/2018 - усклађени дин. изн., 95/2018, 4/2019 - усклађени дин. изн., 86/2019, 5/2020 - усклађени дин. изн., 153/2020, 6/2021 - усклађени дин. изн., 44/2021, 118/2021 и 10/2022 - усклађени дин. изн.

³⁹ Сл. гласник РС, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - др. закон, 95/2018 - др. закон, 10/2019, 86/2019 - др. закон, 157/2020 - др. закон, 123/2021 - др. закон и 129/2021.

основном образовању и васпитању⁴⁰. Ту спадају право на приоритет приликом уписа, право на исхрану, негу, превентивно-здравствену и социјалну заштиту, учење српског језика, припремни предшколски програм и све ове услуге за децу жртве трговине људима, могу се остварити без плаћања, уколико дете припада некој од осетљивих група⁴¹. Права и услуге у области средњег образовања и образовања одраслих за особе које постану жртве трговине људима, регулисани су Законом о средњем образовању и васпитању⁴² и Законом о образовању одраслих⁴³. Ови закони би требало да омогуће услуге стицања основног и средњег образовања, стицања квалификација за обављање или промену занимања, унапређења знања, вештина и способности, саветовања за лични професионални развој и запошљавање. У том циљу, очигледне су потребе за едукацијом различитих актера у образовном систему на свим нивоима васпитно-образовног рада, који би били специјализовани за питања заштите од сексуалног насиља и трговине људима.

Све напред наведене услуге које могу да буду пружене жртвама сексуалног насиља и трговине људима су веома значајне, али ни у ком случају из овог корпуса услуга заштите и подршке не можемо да не наведемо оне услуге које се пружају у оквиру Министарства унутрашњих послова. Наиме, МУП Републике Србије и одговарајуће јединице полиције пружају наведеним жртвама правну заштиту усклађену са међународним уговорима, законима и правним тековинама Европске уније. Ту мислимо, пре свега, на: Конвенцију Савета Европе о борби против трговине људима, Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, Протокол за превенцију, сузбијање и кажњавање трговине људским бићима, нарочито женама и децом, који допуњава Конвенцију Уједињених нација против транснационалног организованог криминала, Кривични законик, Закон о полицији, укључујући и стандарде из Директиве 2012/29/ЕУ којом се успостављају минимални стандарди о правима, подршци и заштити жртава криминалитета, Директиве 2011/36/ ЕУ о спречавању трговине људима и заштити жртава од трговине људима и Директиве 2004/80/ЕЗ о накнади штете жртвама кривичних дела. Права жртава трговине људима се, најчешће, наводе као „услуге“ у поступцима које треба да обезбеди МУП, тј. одговарајуће организационе јединице (полицијске управе). Те „услуге“ пружају пунолетним и малолетним жртвама особе које су обучене и специјализоване за поступање

⁴⁰ Сл. гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - др. закон и 129/2021.

⁴¹ Влада Републике Србије је стратешким документима и актуелним политикама утврдила следеће осетљиве групе становништва, које се налазе под већим ризиком од социјалне искључености и сиромаштва: особе с инвалидитетом, деца, млади, жене, старије особе, Роми и Ромкиње, *LGBT* заједница, необразована лица, незапослени, избегла и интерно расељена лица и становништво које живи у руралним срединама.

⁴² Сл. гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - др. закон и 129/2021.

⁴³ Сл. гласник РС, бр. 55/2013, 88/2017 - др. закон, 27/2018 - др. закон и 6/2020 - др. закон.

са жртвама трговине људима. Међутим, треба нагласити да само половина полицијских управа у Републици Србији има професионалну особу женског пола за поступање са пунолетним и малолетним жртвама женског пола.

У корпус услуга које пружа Министарство унутрашњих послова наведеним жртвама спадају, најпре, услуге информисања и то усмено (ретко када, писмено) о процедури подношења пријаве, затим како и под којим условима могу добити заштиту, правни савет, правну помоћ, заступање у кривичним поступцима, право на услуге писаног и усменог превођења, право на подношење приговора у случају да надлежни органи не поштују права жртве, информације о могућности прихвата и смештаја, могућности накнаде штете, информације о регулисању боравишног статуса и издавања личних докумената или било коју другу врсту савета. Такође, треба навести услуге превођења и помоћ тумача, које су бесплатне за жртве, доступне и пунолетним и малолетним лицима, а финансирају се из буџета МУП-а или тужилаштва, ангажовањем овлашћених судских преводилаца. Посебно је значајна услуга обезбеђивања безбедности жртве током вођења поступка, како би се избегао контакт између жртве и учиниоца кривичног дела. У прихватилишту за странце се жртвама трговине људима дају информације у писаној форми, на језику који је њима разумљив, а услуга смештаја у овом прихватилишту је бесплатна (правила кућног реда су преведена на језик који жртва разуме). Када је то потребно, пружају се и услуге физичке заштите, како пунолетним, тако и малолетним жртвама обезбеђивањем промене пребивалишта или премештањем у другу заводску установу, прикривањем идентитета и података, као и промена адресе.

Међутим, и овде, као и код пружања услуга жртвама сексуалног насиља и трговине људима, које смо напред анализирали, нажалост, не постоје одговарајућа техничка и комуникацијска средства, није свуда обезбеђен адекватан простор, нити постоји довољан број обученог особља за поступање са наведеним жртвама. Зато би требало, у сарадњи са Канцеларијом за координацију активности у борби против трговине људима, размотрити специфичне потребе за специјализованом стручном обуком службеника у свим полицијским управама и релевантним полицијским јединицама.

После прегледа и краће анализе услуга које пружа МУП Републике Србије, неопходно је да, у најкраћим цртама, укажемо и на услуге наведене заштите и подршке коју пружају правосудни органи. У нашој земљи се при вишим јавним тужилаштвима и вишим судовима успостављају службе информисања и подршке оштећеним лицима и сведоцима, као и члановима њихових породица. Ове услуге су бесплатне, а рад служби информисања и подршке оштећеним лицима и сведоцима се финансира из буџета. Права жртва трговине људима у вези са правосудним поступцима су веома бројна, тако да правосудни органи овим жртвама пружају услуге информисања о основном медицинском збрињавању и помоћи (специјалистичка помоћ, психолошка подршка и алтернативни смештај), о процедури подношења пријаве у вези почињеног

кривичног дела и условима како жртве могу добити заштиту, одштету, бесплатне правне савете и правну помоћ, заступање, надокнаду трошкова, информације о времену и месту вођења кривичног поступка и природи оптужбе (квалификацији учињеног кривичног дела), разгледању списка предмета ради прикупљања доказа, коначној одлуци суда, могућностима подношења приговора, тј. жалбе и преузимања кривичног гоњења уколико јавни тужилац одустане и друго. Све наведене услуге су бесплатне, како за малолетне, тако и за пунолетне жртве трговине људима, стараоцима или законским заступницима малолетних лица, а средства се обезбеђују из буџета.

Интересантно је навести да је Апелациони суд у Београду у једном упитнику спроведеном за све правосудне органе у Србији, навео да нема посебних просторија за жртве кривичног дела, али да их је могуће обезбедити, док је Апелациони суд у Крагујевцу навео да ће од краја 2021. године (када се заврши изградња „палате правде“) бити обезбеђени сви потребни услови за рад правосудних органа, у складу са стандардима. На своје велико задовољство, аутор овог рада се у то лично уверио, вишечасовним обиласком завршене Палате крајем априла 2022. године. Зато сматрамо да је неопходно да специјализовани и неспецијализовани пружаоци услуга заштите и подршке жртвама сексуалног насиља и трговине људима, уложе напоре у развијању система праћења и процене квалитета и ефеката информисања, упућивања и пружања услуга наведеним жртвама.

6. Закључак

Због свега напред наведеног, веома је важно указати на чињеницу да данас, додуше са великим закашњењем, постоје организације које пружају заштиту жртвама сексуалног насиља и трговине људима, тако да је установљен, чак и Европски дан борбе против ове недозвољене трговине (18. октобар), која представља тешко кривично дело и кршење основних људских права. Тим поводом, јавности се, од таквих организација, представљају и пружају услуге у виду бесплатних анонимних мобилних апликација, које имају за циљ смањење броја жртава сексуалног насиља и трговине људима на Балкану. Путем таквих апликација, појединци који се међусобно не познају, заједно стварају заједницу у којој брину једни о другима.

Управо, због свега напред наведеног, у нашој земљи треба, попут, на пример, „словеначког“ модела, извршити регулацију (легализацију) пружања услуга у виду тзв. „најстаријег заната“ (пружање услуга samozапослене особе - samozапосљавање), с једне стране, али и декриминализацију, с тим што би се било која активност ван законског оквира сматрала пореским прекршајем. То значи да би била прописана одговарајућа, врло висока казна (у износу од неколико хиљада евра), као на пример у Словенији, која износи од 1.000 до 7.000 евра. У том смислу би било потребно донети Закон о спречавању рада и запошљавања на црно, док би основни задатак наведених организација био

подизање свести и информисање сексуалних радника у правцу самопријаве. То би им омогућило оснивање самосталне делатности и законско пружање услуга, чиме би појединац био осигуран, имао би бесплатне лекарске прегледе, као и старосну границу за одлазак у пензију. Имајући у виду да је, у највећем броју случајева, образовни ниво пружалаца услуга који се баве овом делатношћу доста низак, то је постојање организација које се боре за поштовање њихових слобода и права посредством стручних и образованих лица, од прворазредног значаја и веома корисно. Трошкови настали током пословања, могли би се потраживати у пореским олакшицама.

*Dragan Bataveljić, Ph.D., Full-time Professor
Faculty of Law, University of Kragujevac*

SERVICES OFFERED BY THE ORGANIZATIONS COMBATING SEXUAL VIOLENCE AND HUMAN TRAFFICKING

Summary

The author of this paper points to the increasing problem of sexual violence and human trafficking at the global level, as well as in Serbia and the republics ex-Yugoslavia. Unfortunately, this problem has not drawn much attention and the allocated funds, before all those from government budgets, have not been enough for training staff at specialized and other facilities to offer support and protective services to the victims of these criminal acts. Particular emphasis is placed on the state bodies, as well as local authorities and their institutions of social welfare, health insurance fund, national employment service and their branches in local communities. In this paper, the author also points to the need to further train staff who work in the field of education and coaching at all levels, starting from the pre-school institutions, up to the centers for long-life learning. The similar situation exists at the Ministry of Internal Affairs since it is expected from the representatives of this important government department and the police departments throughout Serbia, to offer the services of physical protection and hiding the identity of potential victims, their personal data and addresses. Currently there are no adequate technical and communication means, appropriate facilities and professionally trained staff to execute all these activities. Finally, it should be noted that the situation in the judicial sector is much better based on the survey they was conducted among the

organizations which govern the activities aimed at the prevention of sexual violence and human trafficking.

Key words: *services, sexual violence, human trafficking, Republic of Serbia, legislation, specialized and non-specialized institutions.*

Литература

- Брошура о услугама за особе у ризику и жртве трговине људима, доступно на: https://drive.google.com/file/d/1kLtqJ-VMStdU2zS_4APhXUbnsgV0BpGt/view, посећено: 25.4.2022.
- Закон о доприносима за обавезно социјално осигурање, Сл. гласник РС, бр. 84/2004, 61/2005, 62/2006, 5/2009, 52/2011, 101/2011, 7/2012 - усклађени дин. изн., 8/2013 - усклађени дин. изн., 47/2013, 108/2013, 6/2014 - усклађени дин. изн., 57/2014, 68/2014 - др. закон, 5/2015 - усклађени дин. изн., 112/2015, 5/2016 - усклађени дин. изн., 7/2017 - усклађени дин. изн., 113/2017, 7/2018 - усклађени дин. изн., 95/2018, 4/2019 - усклађени дин. изн., 86/2019, 5/2020 - усклађени дин. изн., 153/2020, 6/2021 - усклађени дин. изн., 44/2021, 118/2021 и 10/2022 - усклађени дин. изн.
- Закон о запошљавању и осигурању за случај незапослености, Сл. гласник РС, бр. 36/2009, 88/2010, 38/2015, 113/2017, 113/2017 - др. закон и 49/2021.
- Закон о здравственој заштити, Сл. гласник РС, бр. 25/2019.
- Закон о здравственом осигурању, Сл. гласник РС, бр. 25/2019.
- Закон о образовању одраслих, Сл. гласник РС, бр. 55/2013, 88/2017 - др. закон, 27/2018 - др. закон и 6/2020 - др. закон.
- Закон о одговорности правних лица за кривична дела, Сл. гласник РС, бр. 97/08.
- Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, корупције и других посебно тешких кривичних дела, Сл. гласник РС, бр. 42/02, 27/03, 39/03, 67/03, 29/04, 58/04 - др. закон, 45/05, 61/05, 72/09, 72/11 - др. закон, 101/11 - др. закон и 32/13.
- Закон о основном образовању и васпитању, Сл. гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - др. закон и 129/2021.
- Закон о потврђивању Конвенције Уједињених нација против транснационалног организованог криминала и допунских протокола, Сл. лист СРЈ - међународни уговори, бр. 6/2001.
- Закон о правима пацијената, Сл. гласник РС, бр. 45/2013 и 25/2019 - др. закон.
- Закон о предшколском образовању и васпитању, Сл. гласник РС, бр. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - др. закон, 95/2018 - др. закон, 10/2019, 86/2019 - др. закон, 157/2020 - др. закон, 123/2021 - др. закон и 129/2021.
- Закон о средњем образовању и васпитању, Сл. гласник РС, бр. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - др. закон и 129/2021.
- Законик о кривичном поступку, Сл. гласник РС, бр. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13, 45/13 и 55/14.

Драган Батавељић, Пружање услуга од стране организација за борбу против сексуалног насиља и трговине људима (стр. 1019-1038)

- Кривични законик, Сл. гласник РС, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016 и 35/2019.
- Кривични законик, Сл. гласник РС, бр. 85/05, 88/05 - исправка, 107/05 - исправка, 72/09, 111/09, 121/12, 104/13 и 108/14.
- Крунић, Ј., Митић, М., Малбаша, Д., *Анализа услуга заштите и подршке жртвама трговине људима у Србији*, Београд, 2021.
- Међународна конвенција за сузбијање трговине женама и децом, Службене новине, бр. 117/1929.
- Међународна конвенција о сузбијања трговине белим робљем, Службене новине КЈ, бр. 117/1929.
- Међународни споразум за успешну заштиту од криминалне трговине, Службене новине КЈ, бр. 117/1929.
- Национална стратегија за младе за период од 2015. до 2025. године, Сл. гласник РС, бр. 22/15.
- Национална стратегија за родну равноправност за период од 2016. до 2020. године са Акционим планом за период од 2016. до 2018. године, Сл. гласник РС, бр. 4/16.
- Национална стратегија запошљавања за период 2011-2020, Сл. гласник РС, бр. 37/11.
- Радовић, И., *et al*, *Трговина људима, приручник за новинаре*, Београд, 2008.
- Стратегија борбе против трговине људима, Сл. гласник РС, бр. 111/2006.
- Стратегија превенције и сузбијања трговине људима, посебно женама и децом и заштите жртава за период од 2017. до 2022. године, Сл. гласник РС, бр. 77/2017.
- Универзална декларација о људским правима, А/RES/217, 10. децембар 1948. године.
- Центар за заштиту жртава трговине људима, Информатор о раду за 2020. годину, Београд, 2020, стр. 9. Доступно на: http://centarzztlj.rs/wp-content/uploads/2021/03/INFORMATOR_O_RADU_2020.pdf, приступ: 23.4.2022. године.